

АНГЛОМОВНИЙ ЖАРТ: КОГНІЦІЯ, КОМУНІКАЦІЯ, ТЕКСТ

В.О. Самохіна, докт. філол. наук (Харків)

Сестрица Шутка, не страшась проклятий
Опальной Истине свою открыла дверь,
Передела в собственное платье...
В нем Истина, осмелюсь вам сказать я,
Порою щеголяет и теперь.

Марко Ганчев

У статті розглядається специфіка гумористичної комунікації, і разом з тим, її базової форми – жарту, що дає можливість дослідити його крізь призму смисло- і стильотвірних функцій, які породжують сміх, лудичних технік і прийомів творення комічного, смислової амбівалентності – всього того, на хиткому вістрі чого виникає сміховий ефект.

Ключові слова: відхилення від норми, гумористичний різновид дискурсу, жарт, інконгруентність, механізми створення комічного.

В.А. Самохина. Англоязычная шутка: когнция, коммуникация, текст. В статье рассматривается специфика юмористической коммуникации, и вместе с тем, её базовой формы – шутки, что дает возможность исследовать ее сквозь призму смысло- и стилеобразующих функций, которые порождают смех, лудичных техник и приемов создания комического, смысловой амбивалентности – всего того, на неустойчивом острие чего возникает смеховой эффект.

Ключевые слова: инконгруэнтность, механизмы создания комического, отклонение от нормы, шутка, юмористический вид дискурса.

V.A. Samokhina. Anglo-American Joke: cognition, communication, text. The analysis is underpinned with the peculiarities of humorous communication, as well as its basic form – the joke, that gives a possibility to investigate it in the light of meaning and style-forming functions, which raise laughter, laughter-provoking techniques – everything that creates a laughing effect.

Key words: deviation from standards, humorous variety of discourse, incongruity, joke, mechanisms of comism creation.

Сучасний світ неможливо уявити без Homo Communicens – людини, що спілкується, Homo Artifex – людини, що творить, Homo Ludens – людини, що грає, Homo Ridens – людини, що сміється, – чотирьох антропоцентрів, на яких будується гумор і завдяки яким існує гумористична комунікація. Саме тому питання всебічного дослідження гумористичного спілкування, а разом із цим, і гумористичних текстів, а саме – жартів, які породжуються в цій комунікації, набувають сьогодні особливої актуальності.

У центрі уваги лінгвістичних досліджень перебувають одиниці, які, інтегруючи в собі відповідні мовні елементи, здійснюють спілкування між людьми – фатичне спілкування, комунікацію взаєморозуміння, зближення, контакту. При цьому, акцент робиться не тільки на «серйозних» формах комунікації, але й на «несерйозних». Однією з таких одиниць спілкування є жарт як гумористичний текст малої форми, який здатний регулювати гумористичну

комунікативну діяльність людей. Смішне, гумор, сміх, комічне і його базова форма, ЖАРТ – це прорив у суть, в істину, це – вічна, людська якість.

Актуальність статті, таким чином, зумовлено підвищеним інтересом сучасних лінгвістичних досліджень до ігрового потенціалу мови. Аналіз, що проводиться тільки за допомогою методу дескриптивного опису, не може вважатися вичерпним і вимагає більш ґрунтовного вивчення механізмів створення та сприйняття комічного тексту. Актуальним є широке розповсюдження й інтенсивне використання комічного модусу мовлення в житті людини та суспільства і слабка теоретична розробка основ, що складають його сутність. Започаткований у нашій дисертації [див.1] підхід базується на визнанні докорінної відмінності між візуальною реєстрацією комічного (це так званий ситуативний гумор) та артикуляцією сутності комічного у слові. Актуальність роботи пов'язується із необхідністю комплексного дослідження англomовного жарту як текстово-дискурсивного утворення. Специфіка жарту полягає у наявності в нього двох статусів: *фольклорного тексту* і *мовленнєвого жанру*. Ця особливість жарту визначила теоретичні і прикладні аспекти його вивчення. Як теоретична база дослідження виступає новий напрям комунікативної лінгвістики – функціонально-комунікативна стилістика тексту, що ґрунтується на принципі комунікативно-доцільного відбору та комбінування мовних одиниць відповідно до комунікативної мети в певних типах тексту й дискурсу. Цей підхід вимагає системного розгляду взаємодії комунікативного та стилістичного аспектів функціонування мовних одиниць та тексту й дозволяє здійснити аналіз англomовного жарту в сукупності формальних, текстово-композиційних, когнітивних і функціонально-комунікативних параметрів.

Об'єктом дослідження є сучасний англomовний фольклорний жарт як продукт свідомої, інтенціональної, лінгвокреативної діяльності індивідів. Вибір тексту жарту в якості об'єкта дослідження продиктований тим, що він дає унікальний матеріал для декодування та інтерпретації адресатом комічної інформації на основі фонду фонових знань з їхньою подальшою ігровою обробкою.

Предметом аналізу є категоріальні текстово-дискурсивні характеристики англomовних жартів, тобто взаємозв'язок лінгвальних і позалінгвальних аспектів, а також базовий механізм і прийоми створення комічного ефекту в жарті, їх інтерпретація та розуміння.

Метою дослідження є всебічний аналіз специфіки англomовного жарту в контексті взаємодії текстово-дискурсивних аспектів, прийомів створення комічного ефекту в ньому на основі когнітивного механізму – комічної інконгруентності.

Як текстово-дискурсивне утворення жарт являє собою фольклорний текст і мовленнєвий жанр, якому властиві такі текстові категорії, як завершеність, зв'язність, інформативність, модальність, інтертекстуальність тощо. Як тип тексту жарт ґрунтується на критеріях – соціологічних, психолінгвістичних, комунікативних, функціонально-прагматичних.

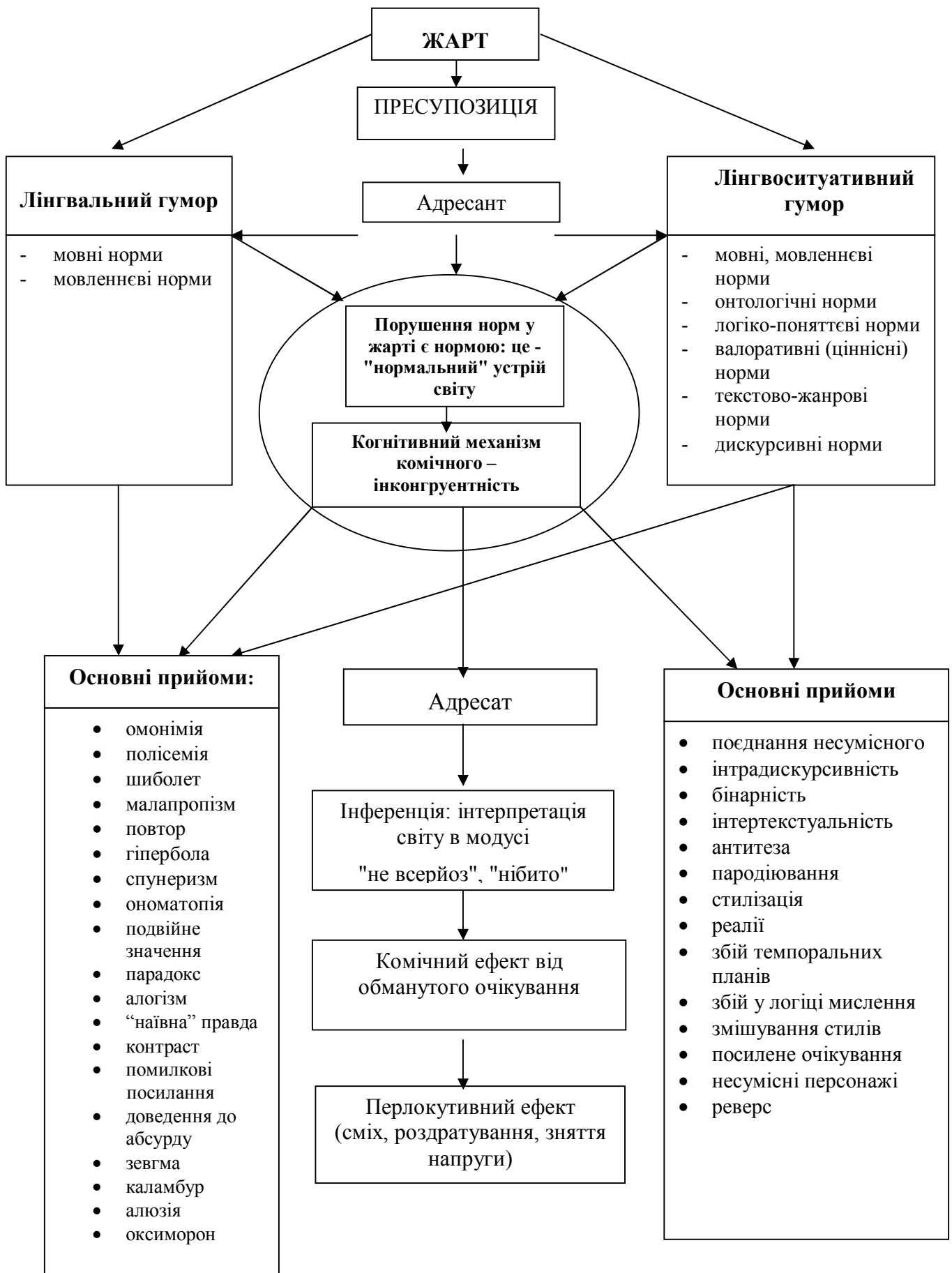
Дискурсивні характеристики жарту залучають діалогічність, асоціативність, комунікативні цілі тощо. Жарт є соціальним знаком, який відтворює комічний сценарій, що формує соціальні ролі партнерів по комунікації.

Жарт як одиниця гумористичної жартівливої комунікації з несподіваною комічною кінцівкою (пуантом) характеризується розрядженням напруги від очікування й виявляється в сміховій реакції. Базовими рисами жарту є ігровий елемент комічного, обмануте очікування і принцип інконгруентності, які мають скрізний характер і реалізуються на всіх рівнях. Як знакова комунікативна система жарт саморегулюється, історично розвивається і має соціальні ознаки. Гіперболізована, умовна реальність створюється в жарті на короткий час і валідна у відповідному культурному просторі. Комізм у жарті забезпечується на двох рівнях: лінгвоситуативному й лінгвальному.

Інгерентною властивістю жарту є когнітивний механізм інконгруентності, який ґрунтується на порушенні норм як на лінгвоситуативному рівні (порушення онтологічних, логіко-поняттєвих, валоративних, текстово-жанрових, дискурсивних норм), так і на лінгвальному рівні (порушення мовних, мовленнєвих норм), що є джерелом комічної тональності і маніфестується в парадоксі: відхилення від норми створює в жарті нову норму і є нормою сміхового сприйняття світу. Робота когнітивного механізму інконгруентності здійснюється на всіх рівнях тексту жарту: композиції – протиріччя початку і кінця; використання мовних засобів; бінарності тощо. Жарт є засобом мовленнєвого впливу на комунікативну поведінку учасників спілкування. Основна мета жарту – розсмішити адресата (див. рис.1).

Інконгруентність в англomовному жарті досягається шляхом лінгвального аналізу через поняття норми. Основними засобами створення комічного ефекту в жарті є різновиди мовної гри, побудованої на інконгруентності всіх мовних рівнів: на фонетичному – гра звуками (омоніми, омофоноїди, омографи), шибболет, звукова метатеза; на лексичному – каламбури, бленди, малапропізми, оксиморони, зевгми; на текстово-жанровому й дискурсивному – порушення на рівні композиційної структури, уведення інтертекстових елементів, збій часових планів, змішання стилів. Різновидом інконгруентності є бінарність, яка виявляється на всіх рівнях жарту.

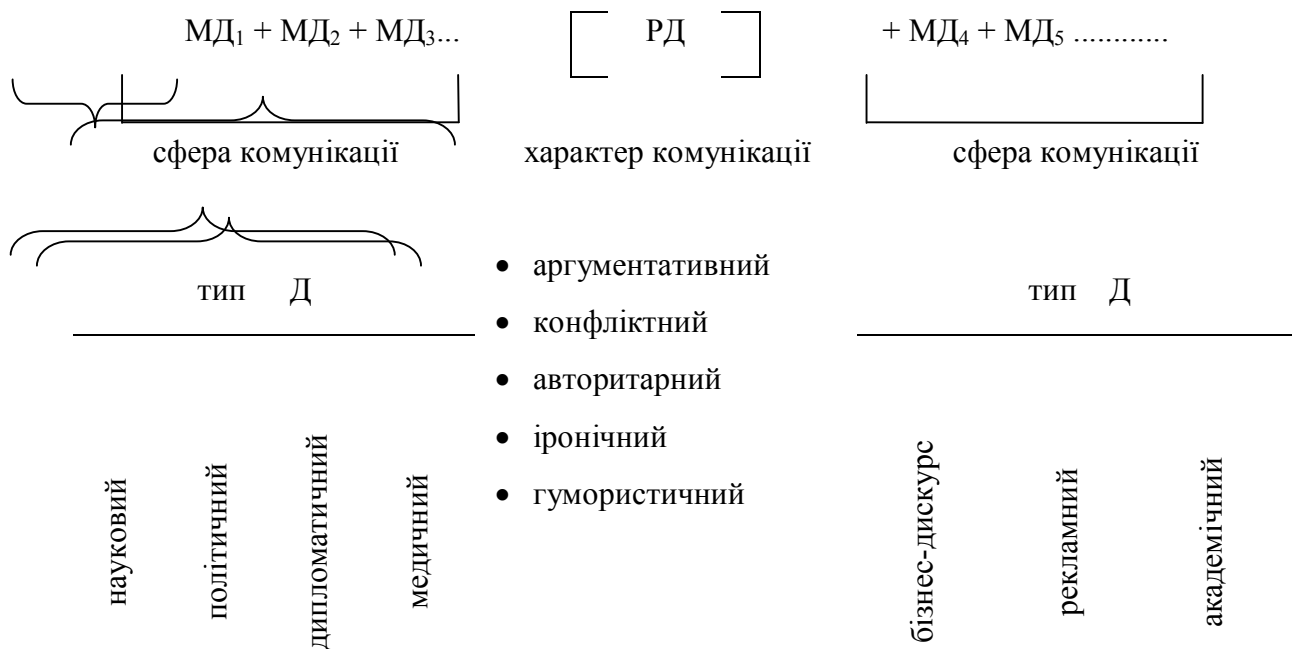
Рис. 1. Порушення норм у жарті й засоби створення комічного ефекту

Жарт пов'язаний з явищем антифразису, що призводить до виникнення конфлікту, котрий виникає на макро- та мікрорівні. Конфлікт перебуває в основі інконгруентності. На макрорівні конфлікт має екстралінгвальні параметри (сміх, гнів) і може бути або розв'язаним, або нерозв'язаним; на мікрорівні (в межах тексту жарту) конфліктна ситуація, що закладена на сюжетному рівні, вирішується в пуанті й завершується емоційно-експресивною інтерпретацією жарту. Конфліктна ситуація доводить присутність глибоко прихованих смислових компонентів, відповідальних за інконгруентність, яка створюється в жарті.

На дискурсивному рівні інконгруентність регулює перехід від інституціонального типу дискурсу до його різновидів, маніфестацією яких є гумористичний різновид дискурсу, в якому реалізується мовленнєвий жанр жарту, що становить собою архетиповий зразок гумору. Гумористичний різновид дискурсу структурує різні типи дискурсів, як правило, покращує комунікацію й характеризується наявністю конвергенції та іррадіації комічних експресивно-оцінних мовних і мовленнєвих одиниць, що є засобом інтенсифікації та інтерпретації суб'єктивно-оцінного образу/ситуації немовної реальності, а, отже, впливу на емоції адресата, актуалізації оцінних одиниць і імпліцитної оцінки як основних стратегій для цього різновиду дискурсу (див. рис. 2):

Рис. 2. Інтеграція різновидів дискурсу в типи дискурсивних практик

Д – тип дискурсу, РД – різновид дискурсу, МД – мовленнєві дії дискурсу

Функціонально-комунікативний спектр жанру жарту залучає перелік прагматичних функцій: розважальну, мовотворчу, атрактивну, перемикальну, фатичну, регулятивну, маскувальну, терапевтичну.

Особливості *британського* гумору полягають у реалізації морального задоволення від усвідомлення власної значущості, а американського – в практицизмі, демонстрації рівності, знятті умовностей. Висувається гіпотеза про взаємозв'язок менталітету та стилю на підґрунті етнолінгвокультурологічного аналізу британського та американського менталітету. У британському народному гуморі перевага віддається використанню інтелектуальних форм інконгруентності – парадоксу, двозначності, каламбуру (дет. див. рис. 3):

РИС. 3. БРИТАНСЬКИЙ ГУМОР МАЛИХ ФОРМ

Характерні риси	Різновиди
ексцентричність дотепність нонсенс іронічність саркастичність підшучування абсурдність алогічність гротеск парадокс	дитячі гумористичні віршики перевертиши анекдоти жартівливі міні-казки гумористичні оповідання (drolls, noodle stories, bawdy tales) лімерики спунеризми

Прийоми створення гумору в американській народній сміховій культурі – антиклаймекс, алогізм, доведення до абсурду (див. рис.4):

РИС. 4. АМЕРИКАНСЬКИЙ ГУМОР МАЛИХ ФОРМ

Характерні риси	Різновиди
перебільшення двозначність передражнювання каламбур трикстерська травестійна поведінка пародійність комізм логічно безглузлого антиклаймекс	небилиці практичні жарти (трікстери) анекдоти (yarns) жорсткий гумор слонячі жарти "чорний" гумор

Основною сферою реалізації сміхової картини світу вважаємо мовленнєвий жанр (МЖ) жарту, який розуміємо як лінгвоситуативну або вербальну одиницю жартівливої комунікації.

МЖ жарту вивчається в різноманітних ситуаціях спілкування і в фокусі уваги перебувають його структурно-змістовна організація й проблеми інтерпретації. Розуміння МЖ жарту залежить від трьох факторів: формального, емоційного та когнітивного. Перший пов'язаний з можливістю розпізнати МЖ жарту; другий дозволяє настроїтися на жартівливе спілкування, третій – із розумінням семантики жарту. МЖ жарту є типовою формою спілкування, основна мета якого – розсмішити адресата. Відповідно, діалогічність, тісний контакт адресанта й адресата є базовою умовою його існування. Розуміння жарту – скоріше емоційне, ніж раціональне, тому що за ним стоїть не тільки система мови, але й мовна особистість, яка його інтерпретує.

Жарт розглядається в межах макро- та мікроконтекстів. Макроконтекст – це функціонування жарту в реальній комунікації, в дискурсі, де виділяються, окрім тексту жарту, всі складові екстралінгвальної ситуації. Мікроконтекст – це умовний, ігровий контекст усередині самого тексту жарту, де адресант і адресат уводяться всередину його простору, який використовується в якості інкрустації, інкорпорованої в звичайні комунікативні структури.

МЖ жарту є засобом мовленнєвого впливу й виконує регулятивну функцію в дискурсі. Його основна мета – позитивний вплив на психоемоційну сферу адресата, встановлення контакту між комунікантами. Однак, нерідко жарт стає знаряддям образи, в цьому випадку спрацьовує механізм антифразису, який виявляється в контексті, коли комічна ситуація може перерости в конфліктну.

Дискурсивними маркерами МЖ жарту є такі: метатекстові вводи (*Hey, listen to this. Have you heard this one? That reminds me. I've got a really funny one*), клішовані формули (*There was an Englishman, a Frenchman, an Irishman. Knock-knock! Doctor, doctor! I say, I say, I say* і т.ін.), відтворення, тобто безпосереднє озвучування МЖ жарту, під час якого можлива супутня інтеракція або невербальна комунікація – посмішки, сміх, жестикуляція, оцінка (*That's ancient as world! Got any more like this? That's disgusting! Great! Superb! Wonderful!*) тощо. Жартувати можна тільки по відношенню до іншої особи: існує поняття самоіронії, але немає поняття саможарту. Жарт може бути об'єктом іронії (пор. іронічні зауваження з приводу заяложеного, грубого, низькопробного жарту типу *What a clever joke!*).

Метою МЖ жарту є також позитивний вплив на психоемоційну сферу адресата, що підтверджується відповідними метаіменами (перш за все, дієсловами) в тлумачних словниках (пор.: *make smb. laugh, set laughing, burst out laughing, begin to laugh* (The Concise Oxford Dictionary, 1979)). Ці лексико-семантичні варіанти є засобами мовного коду МЖ жарту.

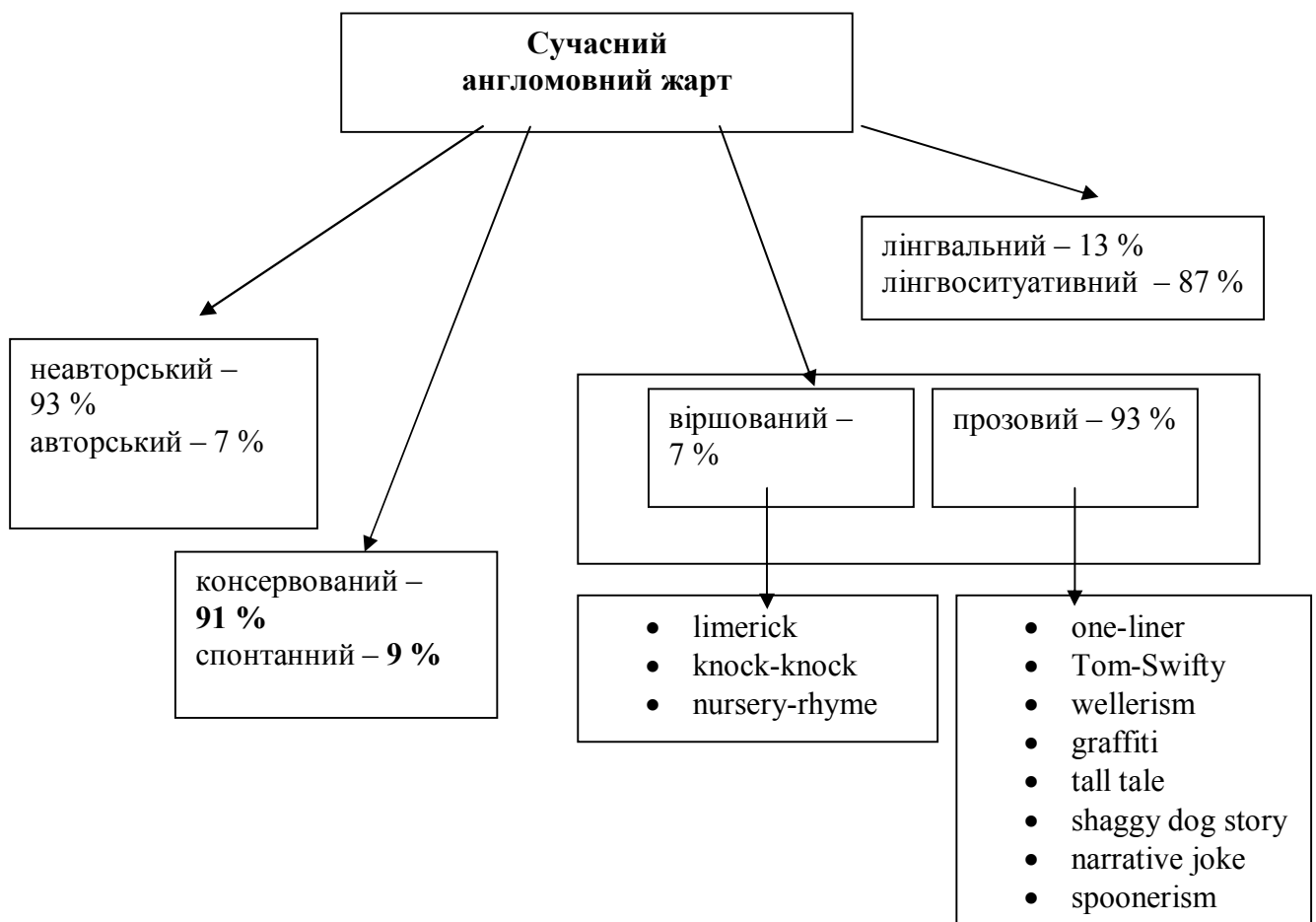
Таким чином, МЖ жарту є соціальним знаком, оскільки він відтворює комічний "сценарій", який формує соціальні ролі партнерів по комунікації. Протікання МЖ жарту допускається етикетною нормою тільки в певній ситуації.

За характером референтного простору, що відображається в МЖ жарту, можна виділити *реальну дійсність*, яка трансформується в *псевдореальну*, вдавану, що включає елементи вигадки, суб'єктивного ставлення до фактів і реалій дійсності.

МЖ жарту розрахований на активність, що виявляється зовні, тобто на перетворення адресата в активного учасника й інтерпретатора жарту.

Текстотипологічне вивчення жарту передбачає його аналіз щодо реалізації певних характеристик і стильових рис. Це – невеликий за формою комічний текст, який побудований на одному епізоді з гостро вираженою кульмінацією в кінці. Типовими стильовими ознаками жарту є: сучасність, антиципація, жанрова модель, інтертекстовий рімейк, іррадіація експресивності, мімезис, обмануті очікування, серійність, евокативність, карнавальна свідомість, пуантованість. За прагматичними цілями англомовні жарти можуть бути заготівками (так звані canned jokes) – 91 % від суцільної вибірки прикладів, спонтанними жартами – 9 %, які породжені в процесі спілкування або розказані за асоціацією; за формою виділяються віршовані – 12 % (лімерики, knock-knock jokes, nursery rhymes, жартівливі загадки-жарти) та прозові – 88 % (one-liners, Tom-Swifties, wellerisms, tall tales, why-jokes) жарти тощо. Жарти також можуть бути лінгвальними (13 %), лінгвоситуативними (87 %), авторськими (7 %)/ неавторськими (93 %). Найбільш поширеним типом жарту є лінгвоситуативний (див. рис. 5):

РИС.5. ХАРАКТЕРИСТИКА РІЗНОВИДІВ ТЕКСТУ ЖАРТУ ТА ЇХ СПІВВІДНОШЕННЯ У ВІДСОТКАХ

Дослідження показало, що комізм в англomовних жартах виникає лише на лінгвальному і лінгвоситуативному рівнях (пор. лінгвоситуативні жарти: narrative jokes, shaggy dog stories, tall tales, limericks і лінгвальні жарти: tongue-twisters, one-liners, knock-knock jokes, spoonerisms, Tom-Swifties).

Одним з найпоширеніших різновидів сучасних англomовних жартів є *текст анекдоту*, який в англomовному лінгвокультурному середовищі визначається як наративний жарт (див. рис. 6):

РИС. 6. АЛГОРИТМ АНЕКДОТУ

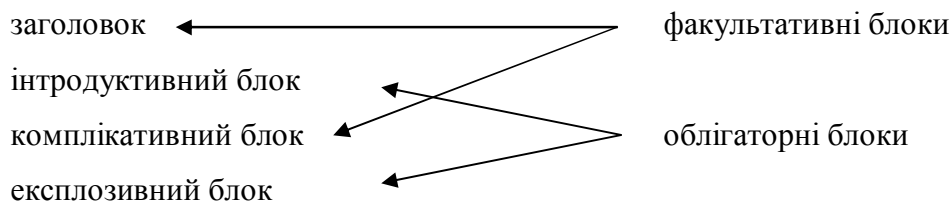

У давні часи анекдоти називалися *побутовими меморатами* як малий наративний жанр, який передавав власні спогади про події, свідком яких він був. Потрапивши до усної традиції, меморати почали активно взаємодіяти з *квазі-меморатами* – розповідями, які не ґрунтувалися на особистих спогадах очевидців, але видавалися переказчиками за такі. Коли ж у коло анекдотів почали потрапляти *фабулати* (численні історії, які йшли від давності, часом від трікстерської традиції), інтерес виявлявся вже не до події, яка сталася з конкретною особистістю, а до фабули або сюжету.

Неодмінним атрибутом анекдоту як тексту малого жанру є динамічний, але й у той же час закінчений сюжет. Особливостями мікросвіту комічного у тексті анекдоту є простота форми, влучність і дієвість слова, об'єкти його зображення – факти або події з реального життя людей.

У жанровій структурі анекдоту виділяється група наративних і група експресивних елементів. Наративність асоціюється із театральністю, виконанням, грою. Комічний ефект досягається завдяки концептуальному розкриттю композиційної моделі жарту, яка реалізується в блоках і експліціюванні лінгвоситуативної та лінгвальної двозначності (див. рис. 7):

РИС. 7. КОМПОЗИЦІЙНІ БЛОКИ АНЕКДОТУ

Важливу роль в наративному жарті виконують маркери антропоцентричності – антропоніми (сфери їх застосування, номінація персонажів, створення комічних асоціацій і конотацій для забезпечення конкретності, реалістичності й комізму) та їх функції. У смішних власних назвах міститься гумористичний заряд, що створює інконгруентні гумористичні асоціації, які грають роль дешифратора комічної ситуації в анекдоті (див. рис. 8):

РИС. 8. ФУНКЦІЇ АНТРОПОНІМІВ ТА ЗАСОБИ СТВОРЕННЯ НИМИ КОМІЧНОГО ЕФЕКТУ В АНГЛОМОВНОМУ АНЕКДОТІ

Функції антропонімів в англomовному анекдоті			Основні засоби створення антропонімами комічного ефекту
Основні	Специфічні	Більш конкретні	
<ul style="list-style-type: none"> - комунікативна - створення комічного образу та/або комічної ситуації - експресивно-емоційна - дейктична - культурологічна 	<ul style="list-style-type: none"> - орієнтуюча - виділяюча - фатична - алюзивна 	<ul style="list-style-type: none"> - актуалізація значення, що виражає сутність і характеристику персонажа - передача адресантного відношення - створення автентичної ситуації - підсилення комічного ефекту 	<ul style="list-style-type: none"> - омофонічне обігравання імені - римованість імен - імена з різних часових періодів або джерел - антономасія - комічне використання референції - гра з ім'ям - пародіювання - інконгруентне поєднання імен в одному контексті

Текст анекдоту спирається на стереотипи свого жанру: образів, клішованих формул, композиції, мови, стилю. Анекдот запозичує з самого фольклору, художньої літератури, Біблії, кіно, пісенного мистецтва, живопису. Інтертекстуальні елементи: цитації, алюзії, стилізації, пародіювання, реалії – в анекдоті типізуються. Безпосередньо цитати в анекдоті зустрічаються рідко. Як правило, “цитація” є умовною. До речі, фраза *It's elementary, Watson* є псевдоцитатою, вдалим винаходом анонімних авторів, тому що у творах Артура Конан Дойла ця фраза не фігурує. Інтертекстуальність, яка виявляється в жарті, не має на меті спантеличити адресата,

скоріше вона викликає в нього релевантні соціальні знання і створює таку собі “ігрову рамку”. Таким чином, “інтертекстуальність висвітлює інтеракційний характер гумору”, або діалогізм, у дусі М.М. Бахтіна. Інтертекстуальні елементи в анекдоті мають чітко виражену експресивну функцію. Залежно від цілей стилізації та засобів її здійснення в жарті виявлені такі види: жанрова стилізація та стилізація, спрямована на відтворення різноманітних соціально-мовленнєвих стилів. Пародіювання в анекдоті базується на гіперболі, гротеску, коли або сама ситуація, або мовлення персонажів, або самі персонажі гіперболізуються і значною мірою видозмінюються.

Реалії в анекдоті є інтертекстуальними елементами, що допомагають адресату адекватно зрозуміти гумор: вони нерідко або пояснюються в самому анекдоті, або в дослівнику, або в коментарях. Інформація, передана реалією, являє собою тип змістовно-концептуальної і змістовно-підтекстової інформації і, отже, апелює до попереднього досвіду адресата. Коментарі, які пояснюють реалії, – це свого роду експліцитні прецедентні тексти конкретної культурної спільноти. Наприклад:

– Q: *Why was the dumb blond disappointed with her trip to London?*

– A: *She found out that **Big Ben** is only a clock.*

Коментар: тут в основу гри слів покладена реалія Big Ben – годинник на будівлі Парламенту Великої Британії, який білявка ототожнювала з реальною людиною.

У сучасних англomовних анекдотах використовуються різноманітні прецедентні феномени (імена і прізвища відомих письменників, характерні ознаки літературних героїв, акторів, політиків і т.ін.), цитати і алюзії з літературних творів, Біблії, фільмів, прислів'їв. Референція має вигляд прямої, часткової, а також непрямої вказівки на прецедентний текст. У процесі інтерпретації анекдоту адресат здійснює когнітивні операції, при цьому досягнення гумористичного ефекту відбувається при наявності у нього певної когнітивної бази.

Розуміння комічного тексту є розумовим процесом, спрямованим на побудову змістів. Ментальна обробка комічної інформації носить характер інтерпретації, і когнітивна специфіка комічного тексту пов'язана з діалогічністю як універсальною властивістю творчого мислення, що пізнає, і мовлення. Гумор – це ефект, який виникає внаслідок його інтерпретації. Комічне – це гра з комічним, смішним змістом, когнітивний механізм якого – комічна інконгруентність. Несподіваність, протиріччя є базовими чинниками породження комічного ефекту. Мається на увазі не всяке відхилення від норми, а лише таке, що викликає виникнення комічного змісту. Будь-які аспекти соціального життя, які представлені в жарті, подаються двозначно і включають несумісні явища, що усвідомлюються як єдиний комплекс.

У плані *семантики* інконгруентність в анекдоті виявляється в карикатурному зображенні образу, висміюванні звичних фактів, нерозумінні партнера, обіграванні двозначності. У плані

прагматики інконгруентність виражається, як правило, шляхом висміювання персонажу, але це не просте висміювання, а пониження його статусу у вигляді жартівливого перекидання загальноприйнятих норм. У плані *синтактики* – це співвідношення анекдоту з його формальними типами, з різними текстами.

Усяке комічне є відхилення від норми, яке не веде до деструкції, це нормальний світопорядок. *Ігровий* елемент – один з найважливіших у визначенні цієї категорії. Це означає, що комічне завжди змістовне, воно спирається на конкретний зміст. СENS, зміст виявляється в контексті спілкування – усного або письмового. Тому комічне завжди є об'єктивною суспільною цінністю: а якщо це так, то комічне реалізує специфічне коло переживань людини. Комічним для людини може бути таке, що легко впізнати, що має знайомий образ, добре йому відоме і зрозуміле.

Вивчення англомовного гумору відкриває перспективи для подальших наукових розвідок, серед яких є створення “Словника комізму” з дефініціями та прикладами й написання підручника зі стилістики англійської мови з аналізом гумористичних текстів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Самохіна В.О. Жарт у сучасному комунікативному просторі Великої Британії і США: текстуальний та дискурсивний аспекти. – Дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.04 / Самохіна Вікторія Опанасівна. – Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2010. – 519 с.